

ШАРУКАНЬ: ПОЛОВЕЦЬКА ГАЛЮЦИНАЦІЯ ХАРКІВСЬКИХ ПРОФЕСОРІВ

Сошніков А. О.

*доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри культурологічних дисциплін
та образотворчого мистецтва
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради
м. Харків, Україна*

Коли сучасна людина чує слово «Шарукань», в її уяві постає образ величної степової столиці – половецького Парижа, де хани відпочивали в шовкових шатах, попиваючи кумис із золотих чаш, споглядаючи безкраї горизонти Слобожанського краю. Це казковий образ. Але насправді «Шарукань» – лише продукт творчості радянських історичних фантазій, своєрідний археологічний міф, ретельно вирощений у лабораторії радянських інститутів історії. Спробуймо розібратися, як романтика половецької епохи перетворилася на інструмент пропаганди та дезінформації в радянський час.

Чому ж для «харківського інженера» було настільки важливо вірити в те, що під його багатопверхівкою похований древній хан, а не просто шар будівельного сміття із домішками імперського цементу? Якщо бути чесними, усе дуже просто. Коли на порожньому полі виникає величезний індустріальний гігант на кшталт Харкова – місто-завод, місто-креслення, створене наказами московських воєвод і британськими інженерними спільнотами, рано чи пізно з'являється відчуття дискомфорту. Настає момент, коли «нові господарі життя» – технократичний харківський клан – починають мріяти про «славу давнину». Буденність доби XVII ст. стає для них занадто тісною. Їм хочеться коріння, яке сягає далеко в домонгольську історію, в темряву міфічного степу. Саме тут на сцену виходять археологи – сучасні «дизайнери минулого» на державному утриманні. Вони знаходять кілька битих глиняних черепків або уламок старовинного гудзика й урочисто оголошують: «Тут був Шарукань!».

Шарукань став своєрідним анти-Петербургом. Якщо Петербург – це велике вікно до Європи, прорубане сокирою Петра I, то Шарукань – це вузька квартира до Степу, відкрита обережними археологічними шпателями. Це спроба довести, що Харків виник не через імперське рішення царя Олексія Михайловича в контексті московської експансії,

а тому, що тут було сакральне «місце сили». Спосіб показати, що половці – ті самі «степові британці» XI ст. – заклали основу, яку більшовики лише переплавили в бетонні конструкції та сталеві канати.

Шарукань, по суті, є мандрівним топонімом. Його «розміщують» під Харковом, Чугуєвом чи Ізюмом – усюди, де виникає потреба прикрасити місцевий пейзаж легендою. У середньовічних літописах половецькі міста зазвичай локалізуються вкрай нечітко. Якщо місце не має залишків будівель чи письмових свідчень постійного проживання, це, як правило, був тимчасовий зимівник кочівників, що не став структурною складовою сучасних міст. Навіть якщо на території Харківського городища й було кочове поселення половців, між ним і заснуванням Харкова в 1654 р. лежить велика історична прірва. Відстань у півтисячоліття, позначена добою «Дикого поля», руйнує будь-яку спадкоємність у владі, законодавстві, мові чи культурі. Зводити харківське місто до Шаруканя – це так само доволіно, як шукати зв'язок між творцем танка Т-34 і скіфським шаманом. Це два різних світи, як у соціальному, так і в біологічному плані. Шарукань у такому контексті – лише зручна вигадка, яка відволікає від реальної та нерідко жорсткої історії Харкова як військово-промислового центру.

Міф про Шарукань – класичний приклад того, як сучасна історична наука намагається «натягнути сову на глобус», створюючи ілюзію глибокого стародавнього коріння для штучного радянського мегаполісу. Ця історія є частиною ширшої ідеї перетворення Харкова на якусь «Євразійську столицю».

У 1920–30-х рр., коли Харків був столицею УРСР, радянські ідеологи дали завдання історикам довести, що це місто було обрано справедливо й історично обґрунтовано. Археологічні пошуки мали підтвердити ідею про «відродження» стародавнього центру регіону. У цьому контексті Шарукань виглядав ідеальним кандидатом на роль міфічної попередниці сучасного Харкова. Однак Шарукань у межах Харкова – це радше археологічний фантом.

Будь-яка знахідка візантійської або половецької цегли на території Харкова свідчить не про існування тут міста, а лише про логістичні процеси того часу. Якщо у когось у городі знаходять римську монету, це зовсім не означає, що на цьому місці існував Рим. Це каже лише про те, що тут побував хтось, хто мав при собі таку монету. Часто археологи видають залишки простих кочових стоянок за фундамент великого міста. Приміром, уявне половецьке «місто» може бути всього-на-всього місцем, де хан зупинявся випити чаю на сорок хвилини, залишивши після себе чашу. А тепер ця чаша стає основою для побудови легенди «давньої столиці».

Справжні міста мають за плечима століття постійного життя. Їхній культурний шар— це не тонка оболонка пілу, а метри нашарувань, повних побутових і культурних знахідок. У Римі чи Лондоні варто тільки копнути землю, і можна побачити сліди багатьох епох. У Харкові до XVII ст. такого шару практично немає. Є лише тонкий прошарок випадкових артефактів. Але радянська археологія часто ставала схожою на фокус – із невеликої кількості пілу та хорошого запасу фантазії народжувалась нова «історична реальність». Так і з'явився Шарукань – продукт археології «на кінчику пера».

Те, що місце нинішнього центру Харкова зручне для заселення, цілком логічно. Але чому ж тоді припускається, що саме тут був Шарукань? Чи не тому, що так ближче ходити з бібліотеки на розкопки? Це своєрідна «археологія комфорту», в якій залишки давнього рову одразу оголошуються «половецьким замком». Мало хто замислюється над тим, що рів могли викопати селяни буквально перед приїздом воеводи для термінового захисту від нападу кочівників.

Таким чином ідея Шаруканя вигадана імперією, яка не могла просто прийти на порожнє місце, а створила зручний наратив про «успадкування» стародавньої слави, аби не виглядати загарбником. Але де ж податкові записи Шаруканя? Де списки його поселенців або хоч якесь листування з іншими державами? Немає цих доказів. Весь Шарукань існує виключно в літописах, які склалися за тисячі кілометрів звідси людьми, що навіть річки Дон і Дніпро могли переплутати. І будувати історію сучасного мільйонного міста на таких хитких підгрунтах – наче зводити дім на хмарах. Але ці «хмари» виявились зручним укриттям для певної групи впливових людей у Харкові. Археологічні ж докази існування Шаруканя стають своєрідним білим шумом, який легко перекодувати під будь-який політичний запит. Наприклад, якби завтра комусь знадобилося довести, що Харків заснували марсіани, то за кілька днів на Лисій горі неодмінно знайшли б «уламок космічного корабля».

Уся історія Шаруканя – це літературна вигадка, яка покликана приховати просту й водночас величну істину: справжня історія міста починається зі зведення перших укріплень фортеці та перших записів про виплату платні козакам. Решта – це всього лише фантазії краєзнавців, покликані додати Харкову ореол міфічної давнини.

Література:

1. Багалій Д. І. Історія Слобідської України. Передмова, коментар В. В. Кравченка. Художник, упоряд. іл. В. О. Ріяка. Харків : Основа, 1991. 256 с. Пам'ятки історичної думки України.

2. Сумцов М. Ф. Слобожане : Історично-етнографічна розвідка. Харків : Видавництво «Союз» Харківського Кредитного Союзу Кооператорів, 1918. 239 с.